

האם דוקא כשנשאר ריוח של שתי שורות יחד עם הריוח שבין שתי השורות. או דלמא הן ולא אוירן, אפילו ריוח של שני שיטין בלבד פוסל את השטר, גם ללא הריוח שבין השורות?

אמר רב נחמן בר יצחק: מסתברא דהן ואוירן. דוקא ביחד עם הריוח שבין השורות נפסל.

דאי סלקא דעתך, הן ולא אוירן, אם כן, גם רווח של שיטה אחת שאמרה הברייתא שהוא כשר, מדובר בו ברווח של שיטה אחת בלבד, בלא אוירה של השיטה. ומעבר לזה הוא פסול. ואם כן, תקשי, שיטה אחת בלא אוירה, למאי חזיא? הרי אי אפשר לכתוב כלום בשורה אחת, כשאין ריוח בינה לשורה הסמוכה, ומדוע היתה צריכה הברייתא להשמיענו שרווח של שיטה אחת כשר? (55)

ואל תתמה על כך, האיך יתכן שאם היה נשאר שם ריוח היה פסול, ועל ידי מילוי עדים פסולים יוכשר, והרי עדים פסולים הם כמי שאינם? (53)

שהרי מצינו כיוצא בזה בדיני סוכה. שכן, אויר סוכה פוסל בשלשה, אם יש בסכך חלל ברוחב של שלשה טפחים הוא פוסל את הסוכה, (54) ואילו סכך פסול, אינו פוסל את הסוכה אלא בארבעה טפחים. נמצא, שאם ימלא את החלל של השלשה טפחים בסכך פסול, תהא הסוכה כשרה, ולא אמרינן שסכך פסול הוא כמו שאינו. וכך הוא גם בעדים פסולים, אם מילא בהם את חלל הריוח שבין השטר לעדים הכשרים, יוכשר השטר בכך.

איבעיא להו: שני שיטין שאמרו חכמים בברייתא, שרווח שכזה פוסל את השטר, האם הכונה היא לריוח הכולל, הן ואוירן ,

קסג-א

כשרה, שהרי היה אפשר למלאות אחר כך בקרובים, ולכן דינה כעדות בעל פה שיכול לטעון פרעתי. אבל לא להד"ם.

53. כך מפרש רבינו גרשום. והתוס' מפרשים שהיה לנו לגזור מילוי קרובים אטו אויר. ומביא ראיה מסוכה שגם שם לא גוזרים סכך פסול אטו אויר. תוס' ד"ה ואל.

54. היינו, בסוכה שיש לה רק שלש דפנות, והאויר או הסכך פסול הולכים לכל אורך הסוכה ומפסיקים בין שני חלקי הסוכה ונמצא שלכל חלק לא נשאר אלא שתי דפנות בלבד. או אפילו בסוכה של ארבע דפנות וכגון שלא נשאר שיעור סוכה לכל חלק. תוס' ד"ה שהרי.

55. כך מפרשים התוס' לפי הגירסא שלנו. וכתבו שלכן לא שואלת הגמרא על שני שיטין למה

עושה עתה את השטר אלא שהוא רק מסלק בכך את חשש הזיוף ונמצא השטר כשר למפרע.

ועוד כתב רבינו יונה, כי זה שאנו פוסלים שטר שהרחיקו העדים שני שיטין מהשטר, זה רק לענין שלא יגבו באותו שטר מנכסים משועבדים, או לענין שהלוה יכול לטעון פרעתי, משום שאין עליו שם שטר שיוכל המלוה לטעון שטרא בידי מאי בעי. אבל אין הלוה יכול לטעון שלא היו דברים מעולם ולא לזה ממנו, כיון שעדות זו היתה יכולה להתכשר אילו מילאוהו בקרובים בו ביום הלכך אינו יכול להכחישם לגמרי.

ובקובץ שיעורים הוסיף לבאר, כי על אף שבטל ממנו דין שטר, מכל מקום, דין עדות שבו לא בטל, משום שעדות זו ניתנה בהכשר, שבשעה שחתמו היה עליה דין הגדת עדות

משום דכל המזוייף, לאו לגבי ספרא אזיל ומזוייף. הוא אינו הולך לסופר שיזייף לו, שמא הסופר לא יסכים לעזור לו בכך, אלא הוא מזייף בעצמו בצנעא בתוך ביתו. והוא אינו יכול לכתוב בכתב דק כמו הסופר, לכן כל עוד שלא נשאר ריוח של שתי שורות בגודל כתב יד של אדם רגיל, כגון העדים, אין לחשוש שמא בעל השטר יצליח לזייף ולכתוב שם שתי שורות בכתב ידו.⁽⁵⁶⁾

ודנה הגמרא: וכמה יהא הריוח שבין השטר לעדים כדי לפסול את השטר? ⁽⁵⁷⁾

אלא, שמע מינה: הן ואוירן. שגם בשתי שיטות שאמרה הברייתא שפסול, מדובר ברווח שהוא יחד עם אוירן של שתי השיטות.

ומסקינן: אכן שמע מינה!

רבי שבתי אמר משמיה דחזקיה: שני שיטין שאמרו, בכתב ידי עדים אמרו. שהשורות הן בגודל של כתב ידי העדים, ולא בגודל של כתב ידי הסופר, שהוא קטן יותר.

מאי טעמא?

שיזייף לו בכתב ידו? ותירץ, דוקא בהרחיק שני שיטין, שאנו רואים למעשה שלא היה כאן שום זיוף אלא שבכל זאת אנו פוסלים את השטר שמא בפעם אחרת יבא לידי זיוף, לכן איננו גוזרים על דבר שאינו מצוי שילך לסופר לזייף. אבל בשיטה אחרונה, שאנו חוששים על שטר זה שמא הוא זייף את השורה אחרונה, יש לנו לחשוש גם לדבר רחוק שמא הלך לסופר שיזייף לו, ומספק לא נוציא ממון. ושוב הקשה, אם כן, למה לא אמרו שאין למדין אפילו משני השיטין האחרונים? והרי העדים יכולים להרחיק שני שיטין של כתיבת הסופר, ושמא הלך לסופר וזייף שם שני שיטין? ותירץ, שבאמת, כיון שאנו רואים שכל השטר נכתב בידי הסופר, לא היינו צריכים לחשוש שמא הלך לסופר לזייף, והיינו צריכים ללמוד אף משיטה אחרונה, אלא שחכמים השוו את מדותיהם שלא ללמוד משיטה אחרונה אטו כשלא נכתב אותה שורה בכתב הסופר, שאז יש לחשוש שמא הוא זייפו. ולכן, אם השני שיטין האחרונים הם בכתב הסופר, אין לגזור אטו שני שיטין של כתב יד העדים, שהרי אין שם מקום לשני שיטין של כתב העדים.

57. כלומר, כמה אוירין יהיו לשני השיטין.

יפסל, והאיך אפשר לכתוב שתי שורות בלי להשאיר ריוח ביניהם, משום שהיה אפשר לומר שאדרבה, שני שיטין היינו בלא אוירן, ואפשר לכתוב בו רק שורה אחת, ובכל זאת הוא פסול משום שלמדין משיטה אחרונה, ויש לחשוש שמא יוסיף שם דברים. לפי שכל מה שאנו אומרים אין למדים משיטה אחרונה הוא רק לפי המסקנא כאן, ששני שיטין היינו עם אוירן, ושיטה אחת גם כן עם אוירה, וממילא מוכח מזה שלמדין משיטה אחרונה. תוס' ד"ה שיטה.

הרשב"ם הביא גירסא אחרת, שהקושיא היא באמת על שני שיטין, שאם יכתוב שם בכתב רגיל יבינו שהוא מזוייף הואיל ואין ריוח בין השורות, ואם יכתוב בכתב דק יראו שהוא שונה מכל השטר.

והתוס' הוסיפו, שלכאורה עדיין יש לחשוש שמא יחתוך את כל השטר מלמעלה ויכתוב שטר חדש בשתי השורות הריקות בכתב דק ואז לא יבחינו בהבדל. אלא, כפי שמבואר לקמן, רק הסופר יודע לכתוב דק והמזוייף אינו הולך לסופר שיזייף לו שטר.

56. הקשה רבינו יונה: אם כן, למה לא נלמד משיטה אחרונה כשהיא כתובה בכתב יד הסופר? שהרי אין לחשוש שמא הוא הלך לסופר

את ראש הלמ"ד התחתונה מרגל הכ"ף העליונה, ודי לו באויר אחד ביניהם. אולם למעלה מהשורה העליונה ולמטה מהשורה התחתונה, צריך בכל אחד אויר אחד. כגון למ"ד מלמעלה בשביל ראש הלמ"ד שבשורה העליונה. וכ"ף מלמטה בשביל רגל הכ"ף שבשורה התחתונה.

אלמא קסבר: שני שיטין ושלשה אוירין.

רבי אבהו אמר: כגון ברוך בן לוי בשיטה אחת. די בריוח של שורה אחת ואויר אחד מלמעלה בשביל הלמ"ד של לוי, ואויר אחד למטה בשביל הכ"ף של ברוך.

קא סבר: שיטה אחת ושני אוירין. (59)

אמר רב: לא שנו שריוח של שני שיטין פוסל, אלא בין עדים לכתב. אבל בין עדים לאשרתא, בין העדים לבין הקיום שבית דין כותב על השטר בסופו, הנקרא "אשרתא",

ומתמצת הגמרא: **אמר רב יצחק בן אלעזר:** כגון "לך—לך", זה על גבי זה. שהריוח שבין שתי השורות יספיק כדי שאם יפגשו שני ה"לך", אחד מהשורה העליונה ואחד מהשורה התחתונה, לא יגע ראש הלמ"ד של השורה התחתונה ברגל הכ"ף של השורה העליונה. ובפחות מזה אין חשש שיזייף. (58)

אלמא קסבר, צריך ריוח של שני שיטין וארבעה אוירין, שני אוירין בשביל הריוח שבין השורות, אויר אחד בשביל ראש הלמ"ד של השורה התחתונה, ואויר אחד בשביל רגל הכ"ף של השורה העליונה. ועוד שני אוירין, אחד למעלה מהשורה העליונה בשביל ראש הלמ"ד של ה"לך" שלה, ואחד למטה מהשורה התחתונה בשביל רגל הכ"ף של ה"לך" שלה.

רב חייא בר אמי משמיה דעולא אמר: אין צריך שיהא ריוח של שני אוירין בין השורות משום שהוא יכול לאמן את ידו ולהרחיק את

שמאן דאמר שני שיטין וארבעה אוירין סובר, שבעצם צריך רק שלשה אוירין, אחד בשביל הריוח בין השטר לשורה הראשונה, והשני בשביל הריוח שבין שורה לשורה, והשלישי בשביל הריוח שבין השורה השניה לעדים. אלא שהוא סובר כרבי שבתי, שמשערין בכתב ידי העדים, ולכן ביחס לכתב יד הסופר צריך להוסיף עוד אויר אחד. דהיינו, ששני שיטין וארבעה אוירין של כתב יד הסופר שוים לשני שיטין ושלשה אוירין של רוחב ידי העדים.

ומאן דאמר שני שיטין ושלשה אוירין, חולק על רבי שבתי, ומשערין בכתב יד הסופר. ולכן די בשלשה אוירין בלבד.

ומאן דאמר שיטה אחת ושני אוירין סובר, שצריך רק שני שיטין ואויר אחד ביניהם, ולכן

58. שלא יתחיל לזייף כל זמן שהוא לא בטוח שאם יפגשו שני "לך" יהיה מספיק מקום לשניהם. תוס' ד"ה כגון.

59. ואפשר לכתוב שם שני שיטין, כי בשיטה אחת ושני אוירין יש יותר משני שיטין בלא אוירין. תוס' ד"ה שיטה.

והריטב"א מפרש, ששני אוירין הם כמו שיעור של שיטה אחת. ואם כן, שיטה אחת ושני אוירין היינו שני שיטין בלא אוירין, לפי שאנו חוששים שמא הוא יכתוב בכתב דק שיספיק לו שני שיטין בלא אוירין. והוא חולק על רב נחמן בר יצחק ומפרש, כי זה שהברייתא אומרת שני שיטין היינו בלא אוירין.

התוס' ר"ד מבאר את מחלוקת האמוראים,

אפילו טובא, אפילו השאיר הרבה ריוח שם, **נמי כשר**.

ודנה הגמרא: **מאי שנא בין עדים לכתב** שהוא פסול, **דלמא מזויף וכתב מאי דבעי**, שמא יוסיף שם דברים כרצונו, **וחתימי סהדי**, והרי העדים חתומים על כך, **הרי בין עדים לאשרתא**, נמי יש לחשוש דלמא מזויף **וכתב מאי דבעי**, שיוסיף שם דברים, **וחתימי סהדי**, שהרי העדים חתומים מלמעלה? (60)

ומתרצת הגמרא: **דמטייט ליה**. צריך ללכלך

את הריוח שבין העדים לאשרתא בדיו, כדי שלא יוכלו לכתוב שם כלום. (61) ורק באופן כזה הכשיר רב. אבל אם היה שם ריק לגמרי, הוא אכן פסול, לפי שלא נעשה כתיקון חכמים, שהרי אפשר לזייף ולהוסיף שם דברים.

ומקשה הגמרא: **אי הכי, בין עדים לשטר**, נמי נכשיר את הריוח שביניהם באופן **דמטייט ליה**, שהוא ממלא שם דיו?!

ומתרצת הגמרא: **אמרי**, אם כן, יאמרו הבריות: **סהדי אטיוטא הוא דחתימי!** העדים

רואים אם היה כתוב שם לפני כן או לא, יוכל המלוה לטשטש את כל השטר ביחד עם העדים ויכתוב שטר חדש בגליון השטר מעל הטשטוש ויזייף עדים. והרי האשרתא שלמטה מקיימת אותו, ואם בגלל ההפסק של הטיוטא בין השטר לאשרתא, הרי בכל שטר שיש ריוח בין העדים לאשרתא עושים כן. [או אפילו אם לא נשאר גליון למעלה אלא שיש ריוח של שורה אחת בין העדים לשטר יוכל לחתוך את כל השטר עד אותה שורה ויכתוב שם שטר חדש שהוא ועדיו דשיטה אחת ויטשטש את העדים שלמטה והאשרתא תקיים אותן] אלא ודאי שאי אפשר לטשטש לגמרי רק לעשות נקודות או שורות. תוס' ד"ה דמטייט.

וכדעת התוס' כתבו הראשונים ומטעם דומה, שאם יטייט לגמרי בדיו נצטרך לפוסלו כשיגיע השטר לידנו מחשש שמא בעל השטר הוא שטייט כדי למחוק שטר שהיה שם שאותו קיימו הבית דין ואילו השטר שלמעלה הוסיף לאחר מכן.

והש"ך [מו פח] כתב כדעת הרשב"ם בענין הטיוטא אלא שמבאר שזו באמת כוונת הגמרא שלכן אי אפשר לטייט בין הכתב לעדים כי

די בשיטה אחת ושני אורין שהוא בעצם שני שיטין ואויר אחד, כי כל אויר גודלו כמו שיטה שלימה.

60. לכאורה קשה, מה יועיל לו שיוסיף אחר חתימות העדים? וכתב בפני שלמה שמשמע מזה שאם יש אשרתא דנים גם ממה שנכתב בשטר אחר העדים שודאי הבית דין ביררו שהעדים חתמו גם על מה שנכתב לאחר חתימתם.

וכתב שאמנם זה דוחק אלא שיש לומר שהיה משמע לגמרא שרב סתמא קאמר שבין עדים לאשרתא כשר ואפילו כשהעדים מצד השטר ולא בסופו [כמבואר בתוס' לעיל קסב ב ד"ה פחות] שבאופן כזה אם הוא יוסיף אחר החתימות נאמר שמסתמא הבית דין ידעו שהעדים מעידים גם על מה שלמטה מחתימתם.

וביד רמה משמע שגורס ומחתים סהדי שהוא זייף שם חתימות עדים והרי האשרתא מקיימת גם את החתימות הללו.

61. כך מפרש הרשב"ם. והתוס' כתבו שעושה שם נקודות או שורות שאז רואים שלא היה כתוב שם כלום לפני כן. שאם נכשיר אפילו כשמשטש לגמרי בין העדים לאשרתא ולא

ועוד מקשינן על רב, שמכשיר בין עדים לאשרתא: וליחוש דלמא גיזו ליה לעילא, שמא הוא יחתוך את כל השטר עד אחר העדים, ומחיק ליה לטיוטא, וימחוק את הטיוט, וכתב מאי דבעי, ומחתים פהדי, ויכתוב עליו שטר חדש שסכום ההלואה בו גדול כפליים ממה שהיה כתוב קודם, ויזייף חתימות עדים, שהרי מיד אחר החתימות יש אשרתא מבית הדין שמקיימת את מה שלמעלה?

ומה שהשטר כתוב על נייר מחוק, אין בזה פסול, שהרי גם העדים חתומים על אותו נייר, ואמר רב, רב בעצמו אומר: שטר הבא הוא ועדייו על המחוק, שגם השטר וגם העדים נכתבו על נייר מחוק, כשר. כי רק אם השטר הוא על נייר מחוק והעדים על נייר חלק,

לא חתמו על עצם השטר אלא רק על הטיוט, (62) שהם מאשרים שבעל השטר עשה את הטיוט הזה בפניהם, ולא היה כתוב שום דבר מתחתיו כדי שימחקנו. (63) ולכן לא מטייטים שם.

ומקשה הגמרא: אי הכי, בין עדים לאשרתא נמי, אמרי יאמרו: בי דינא אטיוטא הוא דחתימו בית הדין מאשרים רק את הטיוט ולא את עצם השטר?

ומתרצת הגמרא: בי דינא — אטיוטא לא חתימו. בית דין, אין דרכו לאשר את הטיוט, אלא הם מאשרים את עצם השטר. אבל עדים, יש עמי הארץ שמתכוונים לחתום רק על הטיוט.

בטיוט.

וראה שם בסעיף קטן פו מה שכתב על החששות של תוס' והראשונים מדוע אין לחשוש להם.

62. כמו שאמרו לקמן [קעו א] לגבי גט שהיה כתוב בו שהבעל מבקש שישאלו בשלום פלוני, פסול. שמא העדים נתכוונו לחתום רק על שאילת שלום. רשב"ם.

והריטב"א מפרש, שלא דוקא שהעדים מתכוונים להעיד על הטיוטא אלא, כיון שיש הפסק בין העדים לשטר הרי אין ניכר שהם חתמו על השטר וכאילו חתמו על נייר אחר. ולכן בבית דין, לא שייך לומר כן, שהרי הם מזכירים בפירוש בלשונם שהם מקיימים את השטר ואפילו היו כותבים זאת על נייר אחר היה כשר.

63. הקשה התורת חיים: לדעת תוס', שהטיוט

"סהדי אטיוטא חתמי" דהיינו, שהם חותמים מיד אחר הטיוטא וחתימתם מתייחסת לכל מה שהיה כתוב לפניהם, ואם כן יש לחשוש שמא היה כתוב שם איזה דבר לחובתו של בעל השטר וטייטו בדיו ומחקו. מה שאין כן באשרתא ש"בי דינא אטיוטא לא חתימו" שהם אינם חותמים מיד לאחר הטיוטא אלא כותבים לפני כן שהם מקיימים את השטר ורק על זה הם חותמים ולא על מה שנכתב לפני כן. כך שאין לחשוש שמא היה כתוב שם דבר מה שהרי במילא אין על זה קיום של הבית דין.

ולפי זה אם עשה שם רק שריטות בדיו כשר אפילו בין עדים לשטר. ואם תאמר, אם כן, למה פסלו בריוח שבין עדים לשטר והלא יכול למלאותו בשריטות דיו? אין זו קושיא שהרי יש עוד אופנים שאפשר להכשירו כגון במילוי קרובים או בחזרת הדברים שם אלא שהגמרא אומרת שאם לא עשה כן רק טייטו בדיו או השאיר לגמרי חלק פסול ואילו באשרתא כשר

אלא לרב טביומי, דמתני לה משמיה דרב
את הדין של הוא ועדיו על המחק כשר, **מאי**
איכא למימר? (64)

ומתרצת הגמרא: **קסבר רב: כל כי האי**
גוונא, כל שטר שכתוב הוא ועדיו על המחק
וגם יש בו אשרתא, **אין מקיימין אותו מן**
האשרתא שבו, לא סומכים על האשרתא,
אלא מן העדים שבו. צריך לקיים אותו על
ידי הכרת כתב ידי העדים החתומים על
המחק. ואשרתא אינה מועילה אלא רק
בשטר שכתוב על נייר חלק בלבד. (65)

אבל בדינו של רב, כשהרחיק את העדים

פסול, שמא הוא מחק למעלה ושינה את
השטר. אבל אם שניהם על נייר מחוק, ואנו
רואים שהעליון לא נמחק אלא פעם אחת
כמו מקום העדים, ואנו מכירים את חתימות
העדים, אין כל חשש, שהרי העדים מעידים
על השטר הזה כמות שהוא, ומה לי אם הוא
חלק או שחור! ?

הניחא לרב כהנא, דמתני לה משמיה קסג-ב
דשמואל, ששמואל הוא שאמר את הדין של
שטר הבא הוא ועדיו על המחק כשר, **שפיר**.
לפי שיש לומר שרב חולק על זה, ולא קשה
עליו.

כתב, שאי אפשר למחוק לגמרי שלא יראו מה
שהיה כתוב לפני כן. [אך לפי האמת אין הבדל
בין טיוטא לכתב, כפי שמוכח מהגמרא לקמן על
שטר שהוא ועדיו על המחק שנחשוש שימחקנו
פעם שניה]. תוס' ד"ה הניחא.

ורבינו יונה תירץ, שיש הבדל בין כל
השטרות שיש בהם אשרתא, שבהם אין לחשוש
שימחק את כל השטר ויכתוב שטר חדש משום
שהוא ירא שמא יודע הדבר שהעדים מזוייפים
ונמצא מפסיד הכל, מה שאין כן בענינינו, שהוא
חותך את השטר שלמעלה עם עדיו ומחוק את
הטיוטא שלמטה, וכותב שם שטר חדש, הרי אף
אם יתגלה הזיוף הוא אינו מפסיד כלום, שהרי
נשאר לו השטר הישן עם עדיו הכשרים.

ואף שהגמרא שואלת לקמן לרבי יוחנן שגם
בין עדים לכתב נחשוש שמא יחתוך את השטר
ויכתוב שטר חדש באותה שורה, הרי שחוששים
גם שיאבד בידים את שטר כדי לזייף במקומו
שטר אחר. שם אין לו כל כך לחשוש, שהרי הוא
משאיר את חתימות העדים במקומם.

65. כתב רבינו יונה, שאין הטעם משום שעל ידי
זה נוכל להכשיר הרחיק את האשרתא מהעדים

אינו אלא נקודות או שורות ורואים שהנייר
שלמטה חלק, אם כן, על מה צריכים העדים
להעיד?

ותירץ על פי מה שכתב רבינו יונה [ראה
הערה 52] במילאוהו בקרובים שדוקא הלוח
יכול למלאותו. אבל אם המלוה מדעתו מילאוהו
בקרובים הוא פסול. ולפי זה העדים מעידים כאן
שהלוה הוא טייט את השטר ולא המלוה מדעתו
כי אז היה פסול משום שהמלוה הוא עשאו
לשטר שיהא כשר וצריך שהלוה יעשה את
השטר.

64. כתב הרשב"ם שקושיא זו אפשר לשאול על
כל השטרות שיש בהם אשרתא ואפילו כשארין
שום ריוח בין העדים לאשרתא, שיכול למחוק
את כל השטר ולכתוב עליו שטר חדש עם עדים
מזוייפים ויהא שטר הבא הוא ועדיו על המחק
דכשר, גם יש עליו אשרתא שמקיימת אותו.

והתוס' כתבו שאי אפשר לומר כן. שהרי
הגמרא אומרת "הניחא לרב כהנא". ואם כן, גם
לדידיה יקשה, כי מה יעשה שמואל בכל שטר
שיש בו אשרתא שיכול למחוק. אלא שיש
הבדל בין מחיקה של טיוטא לבין מחיקה של